

BIBLIOGRAFIA LITÚRGICA MUSICAL DE KARL-WERNER GÜMPEL

per ANNA GUDAYOL

1. *Die Musiktraktate Conrads von Zabern*. Mainz: Akademie der Wissenschaften, 1956. (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftliche Klasse; 4).
Tesi doctoral, llegida a la Universitat de Freiburg, 1954.
Inclou: «Novellus musicae artis tractatus», p. 184-244; «Opusculum de monochordo», p. 245-259; «De modo bene cantandi», p. 260-282.
2. «Das Tastenmonochord Conrads von Zabern». *Archiv für Musikwissenschaft*, 12 (1955), p. 143-166.
3. *Hugo Spechtshart von Reutlingen: Flores musicae, 1332/42*, eingeleitet und hrsg. von Karl-Werner Gumpel. Mainz: Akademie der Wissenschaften, 1958. (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftliche Klasse; 3).
4. *Zur Interpretation der Tonus-Definition des Tonale Sancti Bernardi*. Mainz: Akademie der Wissenschaften, 1959. (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftliche Klasse; 2).
5. «Der Toledaner Kapellmeister Bartolomé de Quevedo und sein Kommentar zu der Extravagante *Docta sanctorum* Johannes XXII». *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 1st ser.: *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 21 (1963), p. 294-308.
6. «Zur Frühgeschichte der vulgärsprachlichen spanischen und katalanischen Musiktheorie». *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 1st ser.: *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 24 (1968), p. 267-336.

7. «Das *Enchiridion de principiis musice discipline* des Guillermus de Podio». *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 1st ser.: *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 27 (1973), p. 359-396.
8. «Eine katalanische Version der Mensurallehre des Guillermus de Podio». *Orbis Musicae*, 2 (1973-1974), p. 41-52.
9. Amb K.-J. SACHS. «Der anonyme Contrapunctus-Traktat aus Ms. Vich 208». *Archiv für Musikwissenschaft*, 31 (1974), p. 87-115.
10. «Musica cum rhetorica: die Handschrift Ripoll 42». *Archiv für Musikwissenschaft*, 34 (1977), p. 260-286.
Traducció anglesa a: R. L. WEAVER (ed.), *Essays on the Music of J. S. Bach and Other Divers Subjects: a Tribute to Gerhard Herz*. Louisville. Nova York: University of Kentucky and Pendragon, 1981, p. 117-144.
11. «Spicilegium Rivipullense». *Archiv für Musikwissenschaft*, 35 (1978), p. 57-61.
12. «*Cantus eugenianus-Cantus melodicus*». A: Daniel HEARTZ, Bonnie WADE (ed.). *Report of the twelfth Congress, Berkeley 1977, of the international Musicological Society*. Kassel; Basilea; Londres: Bärenreiter, 1981, p. 407-413.
13. Amb Gerhardt POWITZ. «Konrad von Zabern». A: *Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Teil 5, herausgegeben von Kurt Ruh. 2. Auflage. Berlin; Nova York: De Gruyter, 1985, col. 304-308.
14. «Gregorian Chant and *Musica ficta*: some Observations from Spanish Theory of the Early Renaissance». *Recerca Musicològica*, 6-7 (1986-1987), p. 5-27.
Trad. alemanya: «Gregorianischer Gesang und *Musica ficta*: Bemerkungen zur spanischen Musiklehre des 15. Jahrhunderts». *Archiv für Musikwissenschaft*, 47 (1990), p. 120-187.
15. Amb K.-J. SACHS. «Der Manuskript Girona 91 und sein Contrapunctus-Traktat». *Archiv für Musikwissenschaft*, 45 (1988), p. 186-205.
Publicat també a: *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, 2 (1988), p. 27-53.
16. «El canto melódico de Toledo: algunas reflexiones sobre su origen y estilo». A: *Estudios sobre Alfonso VI y la reconquista de Toledo: Toledo 1985*. Toledo, 1990, p. 79-101.
Publicat també a: *Recerca Musicològica*, 8 (1988), p. 25-45.
17. «Zwei unbeachtete Fragmente der altkatalanischen *Art del cant pla*». A: E. CASARES i C. VILLANUEVA (ed.). *De musica hispana et aliis: miscelánea*

- en honor al Prof. Dr. José López-Calo*. Vol. I. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, 1990, p. 111-144.
18. «Portugal and Spain». A: Christian MEYER, Elzbieta WITKOWSKA-ZAREMBA i Karl WERNER GÜMPEL (eds.). *The Theory of Music: Manuscripts from the Carolingian Era up to c. 1500*. Munic: G. Henle, 1997. (Repertoire Internationale de Sources Musicales. série B; III-5), p. 57-134.
  19. «Eine spätmittelalterliche Kollekten-Sammlung aus Katalonien». *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 8 (1997), p. 149-162.
  20. «A Didactic Musical Treatise from the Late Middle Ages: Ebstorf, Klosterarchiv, MS V, 3». A: S. PARISI, E. HARRISS i C. M. BOWER (eds.). *Music in the Theater, Church and Villa: Essays in Honor of Robert Lamar Weaver and Norma Wright Weaver*. Warren (MI): Haemonie Park Press, 2000, p. 51-64.
  21. «Das *Breviarium de musica* und die *Versus monochordi* des Mönchs Oliba von Ripoll». A: Michael BERNHARD (Hg.). *Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters III [Symposium Musiktheorie im Mittelalter. Quellen-Texte-Terminologie, Musikhistorisches Kommission der Bayerische Akademie der Wissenschaften]*. Munic: H. C. Berg, 2001. (Musikhistorisches Kommission: Bayerische Akademie der Wissenschaften; 15), p. 87-119 (*v.t. núm.* 26).
  22. «Neues Quellenmaterial zur Geschichte der liturgischen Allegorese in Katalonien». *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 10 (2001), p. 415-442.
  23. «Gerbert von Aurillac und Spanien». A: F. G. NUVOLONE (ed.). *Gerbertus qui et Silvester: Minima Gerbertiana, da Piacenza a Lovanio, e altri studi a 1000 anni dalla morte del Pontefice*. Bobbio: Associazione Culturale Amici di Archivum Bobiense, 2002. (Archivum Bobiense; 24), p. 79-100.
  24. Amb K.-J. SACHS. «*Bona documenta*, Eine Kompilation über Satzlehre und Orgelspiel». A: *Neues zur Orgelspiellehre des 15. Jahrhunderts*, hrg. T. Göllner. Munic: Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2003. (Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission; 17), p. 65-84.
  25. «Hucbald von Saint-Amand». «Escobar, Cristobal de». «Gurlitt, Willibald». A: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: allgemeine Enzyklopedie der Musik. Personenteil*, Hg. Ludwig Finscher. 2. Auflage. Kassel; Basilea; Londres: Bärenreiter, 2009.
  26. «El *Breviarium de musica* i els *Versus monochordi* del monjo Oliba de Ripoll». *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 12 (2004), p. 23-57.
  27. «*Die Nova Expositio* der Handschrift Ripoll 42: Text und Kommentar». *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 15 (2007), p. 125-186.

*CUM IGITUR IN ECCLESIA [...] NOBISCUM PARITER
PLEBS UNIUERSA MISSAM OPPERIRETUR.*
PRECOCITAT EN L'ÚS DEL TERME MISSA PER SEVER,
BISBE DE MENORCA (418)

per JOSEP AMENGUAL I BATLE, M. SS. CC.

RESUM

La carta «encíclica» del bisbe Sever de Menorca, amb seu a Iamona, és un escrit propagandístic que vol mostrar a tot l'orbe de la terra les meravelles obrades per Déu, narrant la primera conversió massiva de jueus a Occident, obrada a Magona (Maó). Ometem les pressions incruentes, però reals, fetes pel bisbe, al llarg de la setmana del 2 al 9 de febrer de l'any 418. Tots els trets es corresponen a un bisbe de l'època teodosiana. Ens concentram en observar com el bisbe i la *plebs christiana uniuersa* reaccionaven amb la pregària d'intercessió i d'acció de gràcies, expressada en himnes, cants, salms, a vegades cantats a l'uníson amb els jueus. Els textos bíblics tenen un influx de les catequesis prebaptismals nord-africanes. Ressalta la celebració de l'eucaristia, presidida sempre pel bisbe, i participada unànimement per la comunitat cristiana. Per primer cop en llatí el terme *missa* és usat d'una manera autònoma, sense cap aposició. Totes les celebracions esmentades són en dia feiner. Un sol cop esmenta la petició del baptisme per a un jueu de cent dos anys. Els convertits rebien el *Signum salutare*, previ al baptisme. L'estructura ministerial de l'església a Menorca és completa: hi ha el bisbe, preveres, clergues, i la carta s'adreça també als diaques. Els edificis de l'església són designats com a *basilica* i *ecclesia*.

Paraules clau: carta del bisbe Sever de Menorca, litúrgia al segle v, *missa*, conversió de jueus al cristianisme.

CUM IGITUR IN ECCLESIA [...] NOBISCUM PARITER PLEBS UNIUERSA MISSAM OPPERIRETUR. *PRECOCITY IN THE USE OF THE TERM MISSA BY SEVERUS, BISHOP OF MENORCA (418)*

ABSTRACT

The «encyclical» letter of bishop Severus of Menorca, whose see was in Iamona, is a propagandistic text that pretends to show to the whole world the wonders of God, by narrating the first massive conversion of Jews in the West, accomplished in Magona (Maó). The bloodless -but real- pressure exerted by the bishop during the week from 2nd to 9th february 418 are omitted. Every feature corresponds to a bishop of the Teodosian era. We focus in observing how both the bishop and the plebs christiana uniuersa reacted to the intercession and thanksgiving prayer, expressed through hymns, chants, psalms, sometimes sung together with the Jews. The biblical text have influences from the north African pre-baptismal catechesis. The celebration of Eucharist, always presided over by the bishop and unanimously participated by the Christian community, stands out from the text. For the first time in Latin, the term missa is used in an autonomous way, without any apposition. All the mentioned celebrations take place on a working day. A single time the baptism request for a 102-year-old Jew is mentioned. The converted received the Signum salutare, previous to baptism. The ministerial structure of the church in Menorca is complete: there is the bishop, priests, clergy, and the letter is also addressed to deacons. The church buildings are described as basilica and ecclesia.

Keywords: letter from bishop Severus of Menorca, Liturgy in the 5th century, missa, conversion of Jews to Christianity.

La circular del bisbe Sever de Menorca (418) és un producte típic de la mentalitat de l'època teodosiana, segons la qual el cristianisme catòlic, des de l'edicta *Cunctos populos*, publicat a Tessalònica, l'any 381, podia mostrar-se protegit per l'autoritat imperial, i amb el projecte d'arraconar les diverses interpretacions tingudes per herètiques. Tanmateix el judaisme no hi seria perseguit, malgrat que els jueus hi veuriem molt limitades les seves capacitats ciutadanes, perquè els era prohibit l'accés a determinats càrrecs públics. Ara bé, l'incompliment de la llei, pràctica ancestral en molts països mediterranis, ha salvat moltes vides, i ha evitat més marginacions. I l'Imperi romà, malgrat que se'ns mostri aureolat com un estat de dret, era ben mediterrani, i basti veure la carrera política municipal dels jueus de Magona, per comprovar que contra llei els *defensores ciuitatis*, els *patroni* i, fins i tot, el *praeses* de la província baleàrica, contra les lleis teodosianes, ben fresques, eren jueus.

Amb tot, emparat en aquesta legalitat, el novell bisbe menorquí va poder emprendre una campanya proselitista sobre la poderosa comunitat de jueus de Magona, *oppidum* situat a l'extrem més oriental de l'illa. Comptava el bisbe amb el suport de la seva església de Iamona, *oppidum*, també portuari, però a la banda més occidental.

Una vegada que l'autenticitat de l'escrit queda garantida per dos testimonis externs, l'*Ep.* 12*13,5, de Consentius, de l'any 419, i per l'escrit sobre els miracles de sant Esteve, d'Evodi, bisbe d'Uzali (ca. 420),¹ i per la coherència de la narració amb el temps, com ho hem mostrat diverses vegades,² serà bo ressaltar les aportacions menys vistoses de l'escrit. En efecte, queda palès com el bisbe Sever protagonitzà la campanya més antiga sobre els jueus en Occident, que va acabar en una conversió mas-

1. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, I, Palma de Mallorca, Moll, 1991, p. 75-76, coll. «Els Treballs i els Dies»; 36; Josep AMENGUAL I BATLE i Margarita ORFILA, «Paganos, judíos y cristianos en las Baleares: documentos literarios y arqueológicos», a José FERNÁNDEZ UBIÑA i Mar MARCOS (ed.), «Libertad e intolerancia religiosa en el Imperio romano», *Ilustración de la Religión. Anejos. Anejo XVIII* (2007), p. 200-203.
2. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 66-76; Josep AMENGUAL I BATLE, «Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudi. 1975-2000», a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20 (2001), p. 655-663; Josep AMENGUAL I BATLE, *Judíos, católicos y herejes: el microcosmos balear y tarraconense de Severus de Menorca, Consentius y Orosius, (413-421)*, Granada, Universitat de Granada; [Palma], Universitat de les Illes Balears; [Menorca], Institut d'Estudis Menorquins, 2008, p. 76-77, coll. «Monogràfica. Biblioteca de Humanidades. Chronica Nova de Estudios Históricos»; 112.

siva,³ però, en la narració d'aquesta empresa tan cridanera pel mateix fet, i per la seva precocitat a Occident, va aportar altres elements importants, un dels quals és el de la presència del terme *missa*, que, segons ho intentarem mostrar, és la primera vegada que s'ha conservat en un escrit, segons l'accepció general per a denominar la celebració de l'eucaristia.

La carta de Sever presenta, també, altres aportacions importants, com és que, per segona vegada, les illes de Mallorca i Menorca no són denominades amb la forma adjectivada de *Baliaris maior* i *Baliaris minor*, sinó ja en la manera substantivada de *Maiorica* i *Minorica*.⁴

Com ho hem indicat, també la narració dels esdeveniments deixa caure algunes expressions i certs termes de la litúrgia, que són prou reveladors, i sobre aquests ens detindrem, anys després que ja hi vam dedicar prou temps.⁵ En primer lloc ens referirem a l'estructura ministerial de l'església a Menorca, seguidament prendrem nota dels edificis litúrgics i, en darrer terme, ens atansarem al que ens diu sobre les celebracions litúrgiques.

1. L'ESTRUCTURA MINISTERIAL DE L'ESGLÉSIA A MENORCA

La carta del bisbe Sever és el primer testimoni de la presència del cristianisme en les illes Balears, i ens el presenta com una magnitud consistent i poderosa a Menorca, que és capaç de suplantar el judaisme, que dominava la cúria de Magona (Maó), i, pel que sembla, tenia tant de prestigi, que un dels seus components, Litorius, que consideram com a jueu, havia estat *praeses*, és a dir, governador de la *Provincia Insularum Balearum*, creada vers l'any 395, i aleshores havia ascendit a *comes*, grau suprem dins l'escalafó militar.⁶

3. Josep AMENGUAL I BATLE, «The Perfidia of the Jewish Women of Magona, according to the Letter of Bishop Severus of Minorca (418). The Example of 2 Mac. 7» (en curs de publicació).
4. Josep AMENGUAL I BATLE, «Les ciutats balears a les èpoques tardoromana, vàndala i bizantina», en curs de publicació. Josep AMENGUAL I BATLE, «The Origin and Timespan of the Archipelago's Names, the Islands and Cities of the Balearic and Pitiusan Islands». Javier VELAZA, (ed.), *Insularity, identity and epigraphy in the Roman world*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017, pp. 197-220.
5. Vegeu les obres citades a les notes 1 i 2, que seguim molt de prop, i a vegades literalment, tot i que corregim qualche errada percebuda, i reorganitzam la presentació de les qüestions, les ampliam i actualitzam.
6. Josep AMENGUAL I BATLE, «Litorius, qui nuper hanc prouinciam rexit et nunc comes esse dicitur, i la província *Insularum Balearum* (ca. a. 395-418)», M. L. SÁNCHEZ LEÓN (ed.), *Les*

En aquest context, podríem preguntar-nos per què Seuerus no va adreçar directament la seva circular al bisbe de Roma, el papa Zòsim, del qual ben prest Consentius va rebre una còpia de la coneguda *Epistula Tractoria*.⁷ Qui li va remetre i des d'on, no ho sabem. Solament tenim una constància que, en aquesta avinentesa, les comunicacions havien funcionat amb prestesa. Diríem que degué ser qualque corresponsal africà, proper a sant Agustí, que la hi pogué trametre, o la hi pogué fer avinent el mateix Orosius, ben antipelagià, que en podia portar un exemplar quan va passar per Menorca. En realitat desconeixem quina concepció tenia el bisbe Seuerus, amb seu a Iamona, sobre l'exercici del primat romà. Qüestió diferent del que és el primat en si.

No obstant això, la circular destaca la presidència omnímoda del bisbe. Ell n'és el redactor i es presenta com a protagonista de tots els esdeveniments que narra, des dels somnis, fins a la conducció de cada moment durant la campanya. En el mateix encapçalament figuren en primer lloc els bisbes. I el destinatari, almenys de l'exemplar de la circular que coneixem, és un bisbe, Euodius d'Uzali. El perfil del bisbe proposat per Seuerus és el de caràcter monàrquic de la tradició d'Ignasi d'Antioquia, desenvolupada en l'àmbit de l'època teodosiana. En efecte, apareix com el cap de la comunitat cristiana, dels preveres, dels monjos i de la Verge, així com el qui presideix totes les celebracions, que consistiren en un baptisme, diverses misses i altres pregàries.⁸

No només el bisbe promou els esdeveniments, sinó que a ell es dirigeixen els jueus quan volen ingressar a l'Església, ell els signa amb el senyal de la creu, primer ritu d'admissió, ell dirigeix la celebració baptismal, ell informa dels esdeveniments i els interpreta providencialment. Finalment, convida els bisbes de tot l'orbe a emprendre una campanya semblant, per tal d'aconseguir la unitat religiosa de l'Imperi i assolir la salvació eterna del poble hebreu.

El títol que adopta Seuerus és el d'*episcopus*, que consta ja des del mateix encapçalament de la carta. També ho ratifica Ruben quan va interpel·lar Theodorus perquè es convertís, i, amb aquest canvi, podria gaudir del

Balears romanes. Nous estudis, Palma de Mallorca, Documenta Balear, 2012, p. 139-169. M. L. SÁNCHEZ LEÓN (ed.), «El comes Litorius i Asterius, comes Hispaniarum», *Les Balears romanes. Nous estudis*, p. 171-185.

7. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 379 i 382.

8. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 191-193.

mateix rang social que els bisbes.⁹ Si queda ressaltat, especialment, el rang politico-social del bisbe teodosià, que assumeix en virtut de la seva condició de president de la comunitat cristiana,¹⁰ també emergeix amb claredat la seva funció doctrinal. A ell li corresponia disputar amb el doctor hebreu Theodorus,¹¹ i ell assumeix, en definitiva, la presidència exclusiva de la celebració eucarística.¹²

En virtut de la presidència en la celebració litúrgica es va atribuir la denominació de sacerdots als bisbes,¹³ mentre que el Nou Testament només recorre a aquest vocable per designar a tots els batejats i el Crist gran sacerdot.¹⁴ En aquest context explica Seuerus la seva recent ordenació episcopal: «[6] Per a aquests llocs, a mi, el darrer dels mortals (cf. Ef 3,8), fa poc m'han imposat la càrrega de l'ofici episcopal».¹⁵ Si ha-

9. SEU. MIN., *Ep.*, 16,15: *cum episcopis sedeo*. Cf. p. 165-167. Per a no carregar gaire les notes, i, atesa la facilitat de localitzar els passatges citats de la carta del bisbe Sever, ens remetem a l'edició crítica: JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, II, Palma de Mallorca, Moll, 1992, p. 12-65, coll. «Els Treballs i els Dies»; 37. A les pàgines parells hi ha el text llatí, i a les senars, la traducció en català.
10. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 114; Purificación UBRIC RABANEDA, *La Iglesia en la Hispania del siglo V*, Granada, Universidad de Granada, coll. «Monogràfica. Biblioteca de Humanidades. Chronica Nova de Estudios Históricos»; 86, p. 41-56, acaba de dedicar un capítol sencer a aquesta qüestió, aportant, entre moltes altres fonts, textos de Seuerus i Consentius, cf. p. 49, 53 (on alludeix a la interpretació de BAJO, que no ens sembla correcta), 43, 48, 55-56 (sobre els textos de Consentius) i, en general, RITA LIZI, *Vescovi e strutture ecclesiastiche nella città tardoantica: L'Italia Annonaria nel IV-V secolo d. C.*, Como, 1989, coll. «Biblioteca Athaeneum»; 9. Vegeu el recull d'estudis ÉRIC REBILLARD; CLAIRE SOTINEL (ed.), amb el títol *L'évêque dans la cité du IVe au Ve siècle. Image et autorité. Actes de la table ronde organisée par l'Institut patristico Augustinianum et l'École française de Rome (Rome, 1er et 2 décembre 1995)*. Rome, École Française de Rome, 1998, coll. «Collection de l'École Française de Rome»; 248.
11. SEU. MIN., *Ep.*, 12,6.9; 21,5.
12. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 191-193.
13. Entre les possibles mostres d'aquest vocabulari, vegeu aquestes frases de Lleó I (440-461) a l'emperador Marcià, *Ep.* 117,1, PL 54, 103: «ut dum sancto studio pro fide agunt christiani principes, fidenter per eorum regna supplicant domini sacerdotes»; de Gelasi I (492-496) a l'emperador Anastasi I, *Ep.* 8: «In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine ratione».
14. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *L'Església com a Poble de Déu. Notes d'Eclesiologia*, Inca, Publicacions del Santuari de Lluc, 1993, coll. «Lucus»; 5, p. 191-192.
15. Cf. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 164-165. St. AMBRÓS, *Ep.* 22,12, PL 16,1066: «Perdiderat ciuitas suos martyres, quae rapuit alienos.

guéssim traduït *sacerdotalis officii* per *ofici sacerdotal* el text hagués quedat traït.¹⁶

Seuerus devia tenir en aquells dies, almenys, quaranta anys. L'ordenació episcopal arribava, generalment, al cap d'una experiència consolidada com a prevere. Tenint present una tradició hispànica posterior,¹⁷ que es fundava en l'Antic Testament i en els pares de l'Església, s'establia que els levites o ministres inferiors no havien de ser incorporats a l'ordre si no tenien vint-i-cinc anys. Per al presbiterat se'n requerien trenta.

L'espai territorial del bisbat de Seuerus era el de l'illa de Menorca, que descriu amb cert detall, i esmenta la situació, l'orografia, i les distàncies entre les dues poblacions, Iamona a l'Occident, i Magona a l'Orient. Precisa que en aquests llocs ha estat destinat a l'ofici episcopal: *In his*.¹⁸ Evodi, bisbe d'Uzali, quan recorda la recepció de la carta que tracta dels miracles de sant Esteve, és el primer autor extern a Menorca, que designa el bisbe segons la titulació que es va imposar en l'Antiguitat, amb la qual coincideix la que perdura des de la restauració del bisbat en el segle XVIII, i és la de bisbe de Menorca, i no de Ciutadella. Diu així Evodi: «epistola ad nos quoque delata cuiusdam sancti episcopi, Seueri nomine, Minoricensis insulae».¹⁹ És una forma que també es va aplicar a Mallorca i a

Etsi hoc Dei munus est, tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesu tribuit, negare non possum». Són diversos els temes d'aquesta carta que es repeteixen a la circular, vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, II, p. 23 i 33, amb les notes 34 i 60.

16. SEU. MIN., *Ep.*, 2,6: «In his, mihi omnium mortalium ultimo, nuper sacerdotalis officii pondus impositum est».
17. IV Concili de Toledo, cànon 20, a J. VIVES, T. MARÍN MARTÍNEZ I G. MARTÍNEZ DíEZ (ed.), *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona; Madrid, CSIC, 1963, coll. «España Cristiana. Textos»; 1, p. 200.
18. SEU. MIN., *Ep.*, 2. 1-6: «Insula Minorica una ex Balearibus insulis est, quarum nomen cunctis populis saecularium quoque auctorum litteris peruulgatum est. 2 Haec, inter Mauritaniam Caesariensem et Hispaniam medio propemodum aequoris spatio sita, angustis admodum terminis clauditur; 3 longitudinem triginta latitudinem uero decem fere milia passuum habens; 4 quae nunc idcirco commemorauit, ut agnoscere possit contemptibilia mundi a Domino, non solum in hominibus, sed etiam in locis eligi. 5 In hac itaque insula, quae omnium terrarum paruitate, ariditate, asperitate, postrema est, duo parua oppida a poenis, sicut inditum nomen indicio est, e regione fundata sunt: Iamona ad occasum, Magona ad orientem spectat. 6 In his, mihi omnium mortalium ultimo, nuper sacerdotalis officii pondus impositum est». Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 164-165, on també indicam l'estatus civil de les dues poblacions.
19. EVODI D'UZALI, *Miracula facta Vzali ca. annum 420*, I,2, PL 41,835. Jean MEYERS, (ed.,

Eivissa, segons la qual el títol de la seu episcopal es va extreure no del nom de la ciutat on residia el bisbe, sinó del nom de l'illa corresponent. Així apareixen els tres bisbes màrtirs de les Balears, per a l'any 484: Macarius de Minorica, Helias de Maiorica, Opilio de Ebuso, segons la *Notitia prouinciarum et ciuitatum Africae*,²⁰ celebrats globalment amb «quatre mil nou-cents seixanta-sis sants màrtirs i confessors de la fe, que van morir en la persecució desencadenada pels vàndals a Àfrica», dia 12 d'octubre, segons el martirologi romà. Suposam que aquesta denominació dels bisbats té l'origen en el fet que cap ciutat devia tenir una població significativa, que la fes coneguda, malgrat que els noms de les ciutats deixaren rastre en els textos antics. Basti recordar els noms de les dues poblacions menorquines, en la carta de Sever.

Seuerus va ser elegit pel poble de Iamona i pel seu presbiteri? Aquesta és una altra de les incògnites que no podem resoldre. Però la resposta ha de ser afirmativa per diverses raons, encara que no puguem determinar si el procés electiu començava en el collectiu del poble o en el del presbiteri.²¹ La intervenció del metropolità, ens sembla, s'hauria d'excloure, puix en l'antiguitat aquest dignatari eclesiàstic, ni propi ni extern, no apareix en les esglésies de les Balears.

En altres llocs els poders públics interferien en el procés electoral dels bisbes veïns, però a Menorca aquesta amenaça no es donava.²² La intervenció del bisbe de Roma no va arribar fins a l'edat mitjana avançada, de manera que els primers bisbes de Mallorca, al segle XIII, van ser elegits pel Capítol de canonges de la Catedral. Si Seuerus era o no nadiu de Menorca és indiferent. En el cas que no ho fos, s'hauria establert a l'illa des d'uns anys enrere i exercí de prevere. És un altre extrem sobre el qual no podem assegurar res amb precisió, però el més probable és que fos menorquí.

Per més que sigui fàcil i atractiu descriure altres aspectes de la funció episcopal, no és aquest el lloc apropiat, ni tan sols de manera sintètica.

trad.), *Les miracles de saint Étienne. Recherches sur le recueil pseudo-augustinien* (BHL 7860-7861), Turnhout, Brepols, 2006, p. 274, coll. «Hagiologia»; 5.

20. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 320-325.

21. Peter NORTON, *Episcopal Elections 250-600. Hierarchy and Popular Will in Late Antiquity*, Oxford, University Press, 2007, p. 18-80, coll. «Oxford Classical Monographs»

22. Jean GAUDEMET, *L'Église dans l'empire Romain (IV-Ve siècle)*, París, Sirey, 1958, p. 107-108, 330-333, on exposa que, en el procés electiu d'un bisbe, a poc a poc els bisbes veïns guanyaven en influència allò que es furtava al poble i al presbiteri. En aquesta època els papes restringien el seu influx a Itàlia.

Hem de cenyir-nos a destacar aquells trets que afecten el nucli d'aquest capítol. A aquest propòsit cal prendre en compte que, des de l'antiguitat, tot bisbe ha tingut relació amb un territori, que va començar per comprendre generalment el d'una ciutat, des de la qual s'expandia el seu ministeri, a mesura que el cristianisme entrava en les zones rurals. Deu anys després dels esdeveniments de Menorca, el Concili de Calcedònia²³ va consagrar en la pràctica la pretensió imperial que entre les *ciuitates* i les seus episcopals es donà una correspondència.

Ara bé, a les Balears només hi ha hagut un bisbe a cada illa, per la qual cosa Seuerus va exercir el ministeri en tota l'illa, fet que es pot veure corroborat pel llibre *Miracula facta Vzali*, d'Evodi d'Uzali, I, 2, el qual declara que va rebre una carta del bisbe Seuerus de Menorca.²⁴

A l'església menorquina suposem que hi havia un nombre indeterminat de preveres, però no apareixen a la circular, excepte en l'encapçalament i al referir-se a l'arribada d'Orosius.²⁵ Tampoc no sabem de l'existència de diaques, encara que probablement alguns tenien encomanades funcions específiques, com la d'assistir els pobres i auxiliar el bisbe.

Altres ministres, que poguessin ser preveres, diaques o d'un ordre inferior, apareixen sota la denominació de clergues, als quals se'ls va encomanar que avisassin els jueus perquè es preparassin a la disputa bíblica amb el bisbe.²⁶

2. ELS EDIFICIS LITÚRGICS

Hem deixat constància que l'edifici que s'utilitzava com a lloc de reunió i de celebració dels cristians ja es denominava església, *ecclesia*.²⁷

23. Cànon 17, en COD, p. 95 (any 428). Cf. Jean GAUDEMET, *L'Église...*, p. 326-327. L'aforisme *nulla ciuitas sine episcopo*, del Codi de Justinià, I, III,36: «Unaquaue civitas proprium Episcopum habeto». En el *Corpus Juris Civilis Justinianei*. «Adjectis recentioribus quorundam imperatorum constitutionibus, et consuetudinibus feudorum»: [...], II, Augustae Taurinorum: Ex Typographia regia, 1757, col. 36.

24. Jean MEYERS (ed., trad.). *Les miracles de saint Étienne*, p. 274-PL 41, 835 i, en edició crítica, també a Josep AMENGUAL i BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, II, p. 124; cf. I, p. 174-175; 322-325, cf. p. 70, 79, 86.

25. SEU. MIN., *Ep.*, 4,1: *presbyter quidam*.

26. SEU. MIN., *Ep.*, 12,3: *missis clericis*.

27. SEU. MIN., *Ep.*, 4,2; 12,3.4.5; 14,1; 16,20; 17,1.3; 19,5; 20,4.5; i de dubtosa interpretació, en el sentit de si es refereix a la comunitat església o al lloc, és el passatge 24,11. Cf., més amunt, amb algun paral·lel a sant Agustí, p. 98, nota 87, i d'Hispania, cf. Josep

És curiós observar que, fins a l'escena de l'aparició del globus, s'utilitza exclusivament aquest terme de *ecclesia*, incloent el passatge en què Seuerus conta que el prominent Iulius es dirigia a la basílica cristiana extramurs de Magona, on Seuerus celebrava la missa.²⁸ A partir de la narració de l'aparició del globus, ja no s'empra més el terme *ecclesia*, sinó que aquell fenomen es va veure *trans, post o supra basilicam*. Finalment, la carta donaria la notícia que els jueus edificuen la nova basílica, *nouam basilicam*, en el lloc on abans s'aixecava la sinagoga.²⁹

L'església que serveix com a escenari de les celebracions³⁰ és aquella en la qual Orosius va dipositar les relíquies de sant Esteve, situada als afores de Magona,³¹ i, per tant, s'ha de sortir de la ciutat per arribar a aquest edifici.³² Aquesta església, a partir del fenomen del globus, és denominada basílica sense que aparegui una raó particular, potser per simple casualitat. Davant aquest edifici hi havia una esplanada en la qual els monjos descansaven durant la celebració, i on es van veure sorpresos pel prodigi del globus. Encara que aquest temple cristià quedés fora del recinte urbà, ni la distància, ni construccions interposades, n'impedien la visibilitat des de les estades superiors de la casa del jueu Meletius.³³ No queda clar si la basílica estava a prop del lloc on s'assentava la casa en la qual Seuerus s'allotjava a Magona.³⁴

Disposant d'informació literària tan clara sobre les dues basíliques de Magona, és possible que en el futur n'apareguin rastres. La que va supplantar la sinagoga pot haver quedat d'alguna manera identificable per vestigis de l'incendi anterior, en els fonaments. Per descomptat, cal localitzar-la a l'interior del petit perímetre de l'*oppidum* del segle v.

Més complex serà identificar la primitiva basílica extramurs d'aquest lloc, que va haver d'aixecar-se més enllà d'un radi de prop d'un quilòme-

AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 166.

28. SEU. MIN., *Ep.*, 20,5.

29. SEU. MIN., *Ep.*, 30,2: «Primum, enim, ipsa synagogae fundamenta uertere deinde ad nouam basilicam construendam».

30. SEU. MIN., *Ep.*, 14,1.

31. SEU. MIN., *Ep.*, 4,2; 20,4: «Cum igitur in ecclesia, quae paululum a ciuitate sequestri in loco sita est et in qua sancti martyris Stephani nuper conditae reliquiae conquiescunt».

32. SEU. MIN., *Ep.*, 4,2; 20,4. Cal corregir el que vaig escriure a Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme a les Balears...*, I, p. 166, en identificar la basílica amb la casa del jueu Innocenci.

33. SEU. MIN., *Ep.*, 20,11.

34. SEU. MIN., *Ep.*, 12,7; 27,7, Cf. 12,3.